
„UNIVERZALNOST“ AMERIČKE FINANSIJSKE KRIZE**Nenad Avramović**

Pravni fakultet Univerziteta Privredna akademija Novi Sad

Sažetak: *Hipotekarna kriza na finansijskom tržištu SAD produkt je neoliberalnog ekonomskog koncepta razvoja savremenih kapitalističkih država. Zahvaljujući ustrojenom globalnom sistemu kretanja roba, usluga i kapitala, čiji pravni okvir je izgrađen kroz sistem i praksu Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i Svetske trgovinske organizacije, negativni efekti nacionalne ekonomske krize dobili su mondijalističke attribute. Država je kao meru finansijskog ozdravljenja pristupila nacionalizaciji privatnih kompanija i finansijskih institucija od državnog značaja. Premda je nacionalizacija mera vezana za socijalistički period upravljanja privredom i državom međunarodni privredno pravni okvir i izgrađeni sistem odnosa upućuju na neophodnost promena, ali u okviru kapitalizma sa humanim sadržajem.*

Ključne reči: *tržište, finansijska kriza, neoliberalizam, globalizacija, hipoteka*

Abstract: *Mortgage crisis in the financial market of the USA is a product of neoliberal economics concept of the modern capitalist countries development. Thanks to global system of circulation of goods, services and capital whose legal frame is built through practice of IMF, World Bank and World Trade Organization, negative effects of national economy crises got global attributes. As a measure of financial recovery, the state started nationalization of private companies and finance institution of state importance. Although, nationalization is a measure of socialist period of state and economy governance, international economic and legal frame points to the necessity of changes, but within capitalism with humane contents.*

Key words: *market, financial crisis, neoliberalism, globalism, mortgage.*

1. UVOD

Finansijska kriza, koja je 2008. godine pogodila tržište nekretnina i hartija od vrednosti Sjedinjenih Država, vrlo brzo se prenela na tržišta država sa kojim SAD ostvaruju intenzivnu spoljnotrgovinsku razmenu i poprimila svetske razmere. Ovaj rad ima za cilj da prezentuje ekonomsko-pravne uzroke krize i ukaže na doprinos univerzalnih međunarodnih institucija na njen nastanak i razvoj, kao i da prezentuje mere koje su države preduzele radi sprečavanja bankrota privatnih privrednih društava od nacionalnog značaja.

2. ŠPEKULATIVNIM POSLOVANJEM U BANKROT

Prvi znaci hipotekarne finansijske krize na tržištu kapitala Sjedinjenih Američkih Država ispoljeni su 2006. godine. Investicione banke SAD su procenjeni finansijski balon, saglasno logici neoliberalne finansijske deregulacije, pokušale pokriti naduvanim vrednostima nepokretnosti, koje su uzimane kao sredstvo obezbeđenja kredita. U tome su im pomagale i Agencije za procenu koje su, po nalogu investicionih banaka, davale visok kreditni rejting budućim korisnicima kredita. Rast cena nekretnina na tržištu SAD, u tom trenutku, dostigao je najviše vrednosti. Koliko su cene nekretnina bile bez realnog pokrića pokazaće prvi bankroti zajmoprimaca, koji su padali u dužničku docnju i ostajali bez nekretnina.

Inflacija hipoteka poremetila je kreditnu sposobnost investicionih zajmodavaca koja se putem međubankarskih poslova prenela i na druge institucije na američkom finansijskom tržištu. U martu 2008. godine bankrotirala je jedna od najvećih američkih investicionih banaka Ber

Sterns, a tri meseca kasnije i banka sa najvećim štednim ulozima za administrativni okrug Los Anđelosa, Indi Mek Banka. Da finansijska kriza neće imati samo regionalne okvire nagovestio je bankrot kompanije Liman Braders u septembru 2008. godine. Poverenje u tržište hartija od vrednosti bilo je poljuljano, a domino efekat ostvaren je kroz međunarodnu bankarsku saradnju. Berzanski indeksi na tržištima novca i hartija od vrednosti počeli su da padaju vrtoglavom brzinom. Kriza se, međutim, nije ispoljila odmah i u istom obimu u svim državama sveta, niti se sve njene posledice, u ovom trenutku mogu znati, pa čak ni pretpostaviti. Tržište novca i hartija od vrednosti najmoćnije ekonomije sveta SAD je na taj način samo sebe urušilo, ali proizvelo i niz, za sada nedovoljno poznatih, negativnih posledica po nacionalne ekonomije i svetsku privredu.

A, u političkom smislu SAD, sa aspekta njihove uloge u međunarodnim odnosima, nikada nije bila država među državama, već gigant sa kontinentalnim dimenzijama i liderskim pretenzijama u svetskim okvirima. Po teritoriji koju zauzima SAD su četvrta svetska sila iza Rusije, Kanade i Kine i sa preko 300 miliona stanovnika su najmnogoljudnija nacija zapadne hemisfere, a iza Kine i Indije treća država po broju stanovnika na planeti. No, više od geopolitičkog, teritorijalnog i demografskog aspekta, koji nisu bez značaja, ekonomija SAD je u najvećoj meri implementirana u svetsku privredu. U domenu industrijske proizvodnje tokom 20-tih godina prošlog veka, a zatim i značajan period posle Drugog svetskog rata, Sjedinjene Države proizvodile oko 40 procenata svetske proizvodnje, da bi danas njihovo učešće iznosilo od 22 do 25 odsto. Industrija SAD je automatizovana i koristi najsavremenije tehničko tehnološke postupke, što joj omogućava najveću produktivnost i standardizovanu proizvodnju velikih serija sa niskom i svetski konkurentskom cenom proizvoda.

3. MEĐUNARODNA SARADNJA I PRELIVANJE KRIZE

Spoljnotrgovinsku razmenu SAD, u najvećoj meri, ostvaruju sa Japanom, Velikom Britanijom, Švedskom, Nemačkom... Sa navedenim i drugim zemljama pored uvoza roba i usluga najintenzivnije je i kretanje kapitala, odnosno stranih direktnih investicija.

Učešće stranih direktnih investicija u ukupnom svetskom društvenom proizvodu poraslo je sa 4,8 odsto u 1980. godini na 9,6 procenata u 1999. godini. Pritom strana direktna ulaganja naglo rastu i pretežno se ostvaruju između najrazvijenijih zemalja sveta, prevashodno država Trijade (SAD, zemalja Evropske unije i Japana). Od ukupno 643,4 milijarde dolara, koliko su iznosila direktna strana ulaganja u 1998. godini, čak 460 milijardi ili 71,5 procenata otpada na kretanja kapitala između najrazvijenijih zemalja, dok preostali deo otpada na ulaganja u zemlje u razvoju i države Istočne Evrope.³⁵ Strana direktna ulaganja postoje kada ulagač iz jedne zemlje stekne imovinu u iznosu od deset ili više odsto svojinskog udela ekonomskog rezidenta u drugoj zemlji sa namerom da upravlja tom imovinom i ostvaruje trajne poslovne interese. Efekti stranih direktnih ulaganja su, sa ekonomskog aspekta, realni i korisni jer, vode materijalizaciji kapitala kroz opremu i fabrike, „prenose“ nove tehnologije podižu nivo veštine upravljanja, poboljšavaju stručnost i kvalifikacioni nivo radne snage, poboljšavaju pristup tržištima, povećavaju poreske prihode i poboljšavaju plate radnika i podižu životni standard zemlje recipijenta. Sa druge strane, „pod portfolio investicijama podrazumevaju se ulaganja kako u obveznice i druge vrednosne papire koje izdaje strana država (tradicionalni oblik portfolio ulaganja) tako i u strana preduzeća koja ulagačima ne nude pravo kontrole i upravljanja uložnim sredstvima.“³⁶

³⁵ Izvor: Unctad Investment Report za 1999. godina.

³⁶ Prica R.: Organizacioni oblici direktnih inostranih investicija, Beograd, 1976. godina, strana 9.

Kod portfolio ulaganja nerezident nije zainteresovan za rad i upravljanje poslovanjem preduzeća u koje je sredstva uložio, već mu je glavni cilj ostvarivanje profita samo i isključivo na osnovu uloženog kapitala.

Međunarodno finansijsko tržište poraslo je od 1964. do 1991. godine trideset puta. Finansijski kapital je postao glavna dinamizirajuća snaga neoliberalizma. Neoliberalizam i informativna tehnologija omogućile su široke špekulacije finansijskom kapitalu. Tako je obim finansijskih transakcija dvadeset puta veći od obima prometa trgovine robom (A. Gidens). Samo 5 procenata vrednosti valutne razmene vezan je za trgovinske i proizvodne operacije, a 95 % su isključivo finansijske špekulativne operacije. Te čisto špekulativne transakcije dostizale su i do 1300 milijardi USA dolara dnevno. Iz ovoga jedino sledi zaključak da finansijski kapital gospodari nad realnim materijalnim kretanjima u celoj globalizaciji.³⁷

Kriza američkog tržišta hartija od vrednosti, koja je eskalirala u 2008. godini produkt je stanja nacionalne ekonomije i prenapregnute budžetske potrošnje u SAD. Deficit budžeta generiran je visokim izdvajanjima za naoružavanje i vojne intervencije u Avganistanu i Iraku, a potom kroz izdavanje i trgovinu hartijama od vrednosti kapital bez pokrića, izražen kroz nacionalnu valutu dolar, koja je poslednjih deceniju gubila vrednost na svetskom tržištu, prenošen na finansijska tržišta drugih zemalja. Tako danas Kina ima 1600 milijardi dolara u Sjedinjenim Državama, Saudijska Arabija oko 900 milijardi, a Rusija 160 milijardi dolara. Pored toga, tržište SAD je najveći konzument kineske robe, saudijske nafte i ruskih sirovina, pa nijedna od navedenih, a ni drugih zemalja nije zainteresovana za kolaps američke privrede. Štaviše, krah američke ekonomije naneo bi im nenadoknadivu štetu.

4. KRIZA NEOLIBERALNOG KONCEPTA RAZVOJA

Japan i države Evropske unije, sa kojima SAD ostvaruje intenzivnu spoljotrgovinsku razmenu, takođe su zagovornici neoliberalnog koncepta. U proteklih tri decenije u teoriji i u praksi realizovan je „stav da ulogu nacionalne države u ekonomiji treba svesti na određivanje odgovarajućeg institucionalnog okvira i političke stabilnosti za nesmetano odvijanje tržišne utakmice“.³⁸ Otuda, posledice finansijske krize u Sjedinjenim Državama, zahvaljujući proizvodnim, poslovnim i nadsve finansijskim vezama sa tržištima u navedenim zemljama su, za očekivati, i najveće.

Reakcija na poremećaj finansijskih tržišta bila je jedino moguća. Države su, suprotno principima neoliberalizma, bile primorane da intervencijom u privredu i tržište rešavaju probleme u okvirima svojih teritorija. Slične poteze vukle su i vlade Nemačke, Italije, Španije, Francuske, Velike Britanije, Mađarske, Portugala i Švedske. Komisija Evropske unije odobrila je paket pomoći posrnulim privredama država članica u iznosu od dve stotine milijardi evra. Posle prve reakcije Kongres SAD je u januaru 2009. godine odobrio paket finansijske pomoći vredan 819 milijardi dolara radi stimulisanja američke privrede. Posle tri decenije suverene vladavine neoliberalnog upravljanja privredom svedoci smo državnog intervencionizma u nacionalnim ekonomijama. Znači li to da se ruši i međunarodni privredni sistem, koji je proteklih decenija pratio i institucionalizovao interese krupnog kapitala i ekonomija najrazvijenijih država sveta? I, drugo, da li državni intervencionizam istovremeno znači i kraj ere neoliberalizma i filozofije globalizma, pa čak i povratak socijalizma?

³⁷ Čelez M.: Ekonomski sistemi i globalizacija, Sarajevo, 2004. godina strana 123.

³⁸ Bujišić Petrović B.: Nacionalna država i nadanacionalni biznis, Biznis i država, Institut društvenih nauka, Beograd, 2006. godina, strana 281.

Izgradnja međunarodnog ekonomskog sistema na univerzalnoj osnovi započeta je osnivanjem Organizacije ujedinjenih nacija, odnosno osnivanjem Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. Njima, treba dodati i multilateralni Opšti sporazum o carinama i trgovini iz 1947. godine, koji je 1994. godine bio osnova za stvaranje Svetske trgovinske organizacije. MMF je osnovan sa ciljem da razvija međunarodnu monetarnu saradnju, brine o stabilnosti kursa nacionalnih valuta, omogući multilateralni sistem plaćanja i odobri sredstva za države članice sa ciljem uravnoteženja nacionalnog bilansa plaćanja i pomogne razvoj svetske trgovine. Sa druge strane, Svetska banka je kao svoje ciljeve predvidela: obnovu i razvoj zemalja članica, razvoj međunarodne trgovine i finansiranje proizvodnih projekata u državama članicama. Članstvo u Svetskoj banci uslovljeno je članstvom u MMF-u. Za razliku od opšteusvojenog sistema glasanja u međunarodnim organizacijama koji je zasnovan na principu – jedna država jedan glas u Svetskoj banci i MMF-u sistem glasanja zavisi od visine uloženog kapitala od strane država članica.

U smislu člana V odeljak 3. Statuta Banke „svaka članica imaće 250 glasova i još po jedan glas za svaku akciju u njenom posedu“.Ista je situacija i u Izvršnom odboru: svaki član Izvršnog odbora „imaće pravo na onaj broj glasova, koji je po odeljku 3. ovog člana dodeljen članici koja ga imenuje“. Po svim pitanjima koja se iznose pred Banku odnosno Fond, odluke se donose većinom glasova sem ukoliko Statut ne predviđa suprotno. To praktično znači da je glasački mehanizam u rukama najbogatijih zemalja. Od ukupnog broja glasova u Međunarodnom fondu SAD raspolažu sa 28,03 %, NR Kina sa 5,81 %, Francuska sa 4,80 % ...³⁹ „Bogate zemlje, ili zemlje iz „Dela I“, čine 14 procenata akcionara Banke, i kontrolišu više od 62 procenta glasova. Zemlje koje uzimaju zajmove, ili zemlje „Dela II“ predstavljaju 86 procenata akcionara i 38 procenata glasova. Vlada SAD,najveći pojedinačni vlasnik akcija, po tradiciji bira predsednika Banke“.⁴⁰

Ništa manji nije uticaj koji bogate države, na čelu sa SAD, vrše na izgradnju pravila koja regulišu međunarodnu robnu razmenu. Opšti sporazum o carinama i trgovini – GATT je kao multilateralni ugovor postavio principe i opšti pravni okvir trgovine robom, koji je nekoliko decenija kasnije, proširen i transformisan u Svetsku trgovinsku organizaciju, prateći trendove koje su u svetsku trgovinu uvele upravo ekonomski najsnažnije države. Tako i Sporazum o osnivanju STO obuhvata pored GATT-a i Opšti sporazum o trgovini uslugama i Sporazum o zaštiti prava intelektualne svojine u oblasti trgovine. Samo prerastanje multilateralnog sporazuma u univerzalnu međunarodnu organizaciju (GATT u STO) i stvaranje institucionalnog okvira svetske trgovine govori o značaju koji ima spoljnotrgovinska razmena za ekonomiju SAD, Japana, Nemačke i drugih razvijenih država sveta. Osnovna funkcija STO je usmerena ka umanjenju trgovinskih barijera u međusobnoj trgovini država članica, a ceo pravni sistem STO zasnovan je na principima deregulacije, neoliberalizma i multilateralizma. STO je istovremeno i organizacija u kojoj se gradi međunarodni pravni okvir politike spoljne trgovine, ali i organ koji snagom autoriteta međunarodnog činioca rešava sporove između država članica u sferi spoljne trgovine.

Nema sumnje da su interesi država čije kompanije su prerasle nacionalna tržišta svojih zemalja, a pritom bile produktivnije i konkurentnije sa cenama roba i usluga od sličnih preduzeća u drugim zemljama, bili presudni za ustanovljavanje principa najpovlašćenije nacije i nacionalnog tretmana u međusobnoj trgovini robama i uslugama. Razvoj informatičkih tehnologija, čiji su nosioci multinacionalne kompanije sa sedištem u vodećim državama zapadne hemisfere, pa odmah problem neovlašćene produkcije serija proizvoda,

³⁹ Avramov S., Kreća M.: Međunarodno javno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2008. godina , strana 259.

⁴⁰ Šifrin A., Bisat E.: O globalizaciji, Columbia Universiti Press, 2004. godina, strana 278.

usloveli su stvaranje pravnog okvira na globalnom nivou sa ciljem zaštite prava industrijske svojine. Organizacija, sastav, način odlučivanja i mere koje u svojim domenima preduzimaju univerzalne međunarodne organizacije u oblasti finansija, monetarne politike i spoljne trgovine su u funkciji izgradnje globalnog društva na principima neoliberalizma.

Kriza američkog finansijskog sistema, dakle, je ekonomska kriza kapitalizma, koja je svoju socijalnu dimenziju izrazila kroz stalno produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih država. Obzirom da je država novcem poreskih obveznika privatne kompanije od nacionalnog značaja praktično nacionalizovala, što je mera tipična za socijalizam, opravdano se, čini se, nameće pitanje njegovog povratka na svetsku scenu. Zapadni političari i teoretičari, uplitanje države u privredni život već nazivaju „humaninim kapitalizmom“, pa je teško poverovati da je moguć povratak socijalizma koji je rušenjem Berlinskog zida gurnut sa istorijske scene. Jer, socijalizam i nije propao zbog ideja socijalne pravde, nego zbog ekonomske neefikasnosti. Otuda traženje izlaza iz ćorsokaka ekonomskog neoliberalizma, koji je maksimizaciju profita vlasnika kapitala stavio na pijedestal osnovnih vrednosti društva, svakako će pretrpeti značajne društvene promene u korist običnog čoveka.